

ПОЕТИЧНИЙ ТЕКСТ І ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНЕ ЗВУЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ

У статті досліджуються способи введення нетрансформованих фразеологічних одиниць у поетичні тексти та визначається їх специфіка у ракурсі мовного світобачення авторів.

Ключові слова: фразеологізм, поетичний текст, стилістичний ефект, експресія.

Не дивлячись на помітні успіхи фразеологічної науки, залишається ще чимало проблем, які потрібно дослідити. Серед них – необхідність подальшого вивчення функціональних властивостей фразеологічних одиниць (ФО) у різних мовленнєвих умовах, зокрема у поетичних текстах.

Н а п р и к і н ц і
Х Х

століття зацікавленість мовознавців проблемою функціонування ФО зростає, з'явилася низка наукових праць, у яких особлива увага дослідників прикута до вивчення ФО у мовленні (зокрема, праці О. Куніна, А. Молоткова, В. Вакурова, М. Бакіної, А. Мелерович, В. Мокієнка, В. Телія, М. Алексєєнка, М. Шанського, М. Шадріна, А. Емірової, Н.Бабич, І. Гнатюк, Н. Бойченко, С. Александрової, Л. Щербачук, Л. Стоян, Ю. Прадіда, В. Ковальова, Н. Неровні, А. Аксамітова, І. Лепешева та ін.).

Фразеологічні засоби мови у контексті сучасного поетичного мовлення, на наш розсуд, є тим благодатним матеріалом, який не втрачає своєї актуальності від значного за обсягом дослідницького матеріалу, що з'являється останнім часом з-під пера багатьох мовознавців. Пояснюється це передусім високим ступенем концентрації у фразеологічних одиницях народного світогляду, ментальності народу. Вони, як ні жодна з одиниць національної мови, проникають у глибини народної психіки і завдяки цьому виражають і репрезентують етнолінгвокультурологічну систему конкретного народу.

Крізь цю призму аналіз текстів східнослов'янської поезії з погляду дослідження способів уведення нетрансформованих фразеологізмів для актуалізації як їх, так і поетичних текстів видається привабливим і дійовим.

Використання тієї чи тієї мовної одиниці в структурі поетичного твору визначається низкою лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів: оптимізацією мовлення, виразовими можливостями, стилістичною маркованістю, характером сполучуваності її з іншими одиницями, відповідністю ідейно-художнім цілям тощо.

Поетична функція фразеологічної одиниці посилюється у контексті, у якому тісно взаємодіють різностильові мовні одиниці:

Мова минається.

Вітер сідає на скроні.

Прибрано в хаті – сьогодні іти до соші.

Треш – не дотреш од гноїв почорнілі долоні,

Цідиш горілку свинячу на спомин душі (П. Гірник).

Як бачимо, автору вдається поєднати розмовну і навіть діалектну лексику з книжним фразеологізмом, при цьому художність твору зростає.

Інколи контрастність мовних засобів у контексті твориться на зразок: висока лексика – “низький” фразеологізм:

Кожны глыток

Маладога, густога азону

Піць, як нектар,

Спаталяцца, гаючым,

Да скону (К. Жук).

Вдаються поети, хоча й зрідка, до використання “наднизьких” ФО, посилюючи відтак реалістичність зображуваного:

Комусь воно, як Рай, оці лиснючі бруки

Столиці здобної і неба млосний шмат.

Він мовчки сніг гребе. У нього мерзнуть руки.

Гребе – і все. Проходьте, вашу мать (П. Вольвач).

Стилістично забарвленим сприймається поетичний текст, коли в одному мікроконтексті вживаються розмовний (як *грім із неба*) та книжний (*хвалити Бога*) фразеологізми:

*Мені ця вість була як грім із неба.
Я тихо мовив, тільки і всього:
– Хвалити Бога, я дожив занепаду
страшного ворога свого (Л. Костенко).*

“Фразеологізми в поетичному тексті переважно використовуються як образний центр контексту”, – наголошує Н. А. Ніколіна [2, 37]. Цьому знаходимо підтвердження й у комплексі стилістичних прийомів, з-поміж яких і зіштовхування різностильових одиниць, і фразеологічний повтор, які вживає О. Сенатович у своїй поемі “Чин”:

*Вчора з народом – до гробу!
А нині: готові вимерти „аки обри”.
Содом і гоморра!
Содом і гоморра! –
Розверзнулась безодня
Між нині і вчора.*

Л. Мартинов у поетичному творі “Рассказ о русском инженере” тричі вживає в одному мікроконтексті ФО *сквозь землю провалиться* – ‘безслідно, несподівано зник, щез, загубився’, – актуалізуючи відтак її семантику. Цьому сприяє й лексема *исчезла*, вжита поетом як згусток подальшого семного нагнітання:

*“... Ревизор это мчится на тройке.
Послан он для ревизии нашей постройки.
Что ж, начните ревизию! Сделайте милость.
Ах, исчезла! Сквозь землю она провалилась.
Провалилась сквозь землю курьерская тройка,
Провалилась сквозь землю вся наша постройка.
Значит, должно теперь подписать донесенье,
Что постройку разрушило землетрясенье?”*

Подеколи автори застосовують у своїй поетичній практиці нанизування в одному контексті синонімічних фразеологізмів. Стилістичний ефект від такого прийому в тому, що разом з акцентуванням уваги читача на змісті ФО відбувається її інтенсифікація. А це сприяє посиленню експресивного звучання усього контексту. Наприклад:

*Хіба то дівка? То ж таке ледащо.
Усе б співала. Боже упаси!
Ми вже й без неї з’їхали ні на що,
А з нею геть вже зійдемо на пси (Л. Костенко).*

За такої побудови контексту зіткнення синонімічної й синтаксичної сполук призводить до процесу творення індивідуально-авторської ФО, як-от:

*...если сердце теплится,
вздор из мыслей
выкинешь,
слюбится –
стерпится,
поживем –
привыкнем (Р. Рождественский).*

Інколи, як бачимо з контексту поєми „Маруся Чурай”, до одного синонімічного ряду з фразеологічними синонімами можуть входити одностильові лексеми і навіть вільні словосполучення:

*Він тільки зблід і губу закусив,
та так судейських з себе і струсив:
– Ви, канцїлюги, у чорнилі пальці,
бумажне кодло, воло набивне,
хвतालники, в походах небувальці,
кого взялись подужати... мене?! (Л. Костенко).*

Вживання в одному контексті однорідних членів речення, один з яких фразеологізм, не тільки підтримує основне значення стійкого сполучення, але й може вносити в нього нове семантичне забарвлення. Наприклад, “ланцюжкове” нанизування синонімічних сполучень – синтаксичного і фразеологічного:

*Як хутка набірає час разбег,
Узростам нас бязлітасна палоніць.
Як позна разумнее чалавек –
Памылак назбірає, дроў наломіць (С. Давидович).*

Л. Костенко вибудовує в один віршовий рядок ФО *ні за холодну воду* – ‘нічим не займатись,

нічого не робити' – і синонімічні їй лексеми *сидіти, мовчати*, в результаті чого вони взаємопідсилюються:

*От ти прийшов з великого походу,
а не приніс ні слави, ні добра.
Сидиш, мовчиш, ні за холодну воду.
Та й не туди, що я уже стара.*

Для посилення експресії фразеологічної одиниці поети успішно застосовують і можливості антонімії. Як-от у Є. Євтушенка:

*Ты не страшись быть молодым да ранним.
Быть молодым да поздним –
вот беда.*

Великі потенційні можливості посилення образності несе у собі прийом зіткнення в мікроконтексті фразеологічної одиниці й однокореневого з одним із її компонентів слова:

*Едва ли разберешь
По шепоту подошв, по голосу калош,
Кто дошел, кто, в общем, пошел,
Кто плох и кто хорош,
Кто – как нечистый дух и кто душой убог... (Л. Мартинов).*

Нестандартність поетичної ситуації, специфіка контексту, емоційно-експресивна й змістова атмосфера тексту створюють можливості для змін загальномовної експресивно-стилістичної складової фразеологізму. Відомо, що фразеологічним одиницям, як і лексичним, характерні певні валентності, які багато в чому залежать від їх індивідуальних властивостей – синтаксичних, лексико-синтаксичних, стилістичних. З одного боку, семантика фразеологізму зумовлює його сполучуваність, а з іншого – зміна лексичної та синтаксичної сполучуваності створює умови для семантичних зсувів. Отже, кожен фразеологізм у літературній мові, зазвичай, сполучається з певним колом слів і будь-яке відхилення від цієї затвердженої у мові лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму може призвести до змін його загальноприйнятого експресивно-стилістичного забарвлення або виявлення в ньому нових контекстуальних елементів змісту. Так „Фразеологічний словник української мови” ФО *вуха в'януть* подає: **[аж] *вуха в'януть (сверблять) у кого, рідше кому і без додатка.*** Ліна Костенко змінює звичну сполучуваність, відтак мікроконтекст отримує нову експресивно-стилістичну тональність:

*Тоді вдова Бобренчиха озвалась:
– Та **вуха ж в'януть** на таку олжу!
Вона сама Грицькові нав'язалась.
– В який би спосіб? – Зараз розкажу (Л. Костенко).*

Обмеженню сполучуваності сприяє й оцінна семантика. Фразеологізм контактує з іншими словами вибірково, іноді тільки з одним-двома словами, оскільки “...зв'язки і відношення фразеологізмів з іншими словами не настільки різноманітні та широкі, як це можна спостерігати у слів” [1, 250]. Наприклад, за семантикою фразеологізм *на виданні* зближується з виразом *виходити заміж* і може контактувати тільки з іменником *дівка*:

*Минає час, на кого нарікати?
А я й незчувся, бувши на війні.
Таке було лишастеньке, пикате,
а от дивися – вже **на виданні** (Л. Костенко).*

Отже, специфіка фразеологічної одиниці як мовного знака сприяє тісній взаємодії з контекстом поетичного твору. Ціннісно-смістова значущість ФО може значно вирости завдяки розширенню синтагматичних можливостей і стилістичної взаємодії на лексичному і синтаксичному рівнях.

Список використаних джерел

1. Жуков В.П. Русская фразеология / Влас Платонович Жуков. – М. : Высшая шк., 1986. – 310 с.
2. Николина Н.А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы: монография / Наталия Анатолиевна Николина. – М. : ИТДГК “Тнозис”, 2009. – 336 с.

Summary. In the article the ways of not transformed phraseological units introduction in poetical texts are analyzed and their specificity in the light of author's linguistic world outlook is defined.

Key word: phraseological unit, poetical text, stylistic effect, expression.